

۱۴۲۹۲۳

دانشگاه شهید بهشتی

دانشکده معماری و شهرسازی

راهنمای طراحی شهری فرم محور

نگارش: امیرطیپی

استاد راهنما: جناب دکتر علی غفاری

۱۳۸۹ / ۷ / ۲۴

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته طراحی شهری

کتابخانه دانشگاه شهید بهشتی
تهران

دی ۱۳۸۸

۱۴۲۹۲۳

تقدیم به:

پدر مهربانم

و مادر فداکارم

و همسر عزیزم

با تشکر از:

استاد راهنمای محترم و خویم دکتر غفاری

و استاد مهربانم، دوستم دکتر پاکزاد

و

اساتید محترم دکتر ذکاوت و مهندس شعبی و دکتر پیران و خصوصا دکتر گلکار به خاطر مطالب زیادی که از ایشان درباره شهر و طراحی شهری آموختم.

ساقیا لطف نمودی قدحت پر می باد که به تدبیر تو تشویش خمار آخر شد

نام خانوادگی: طیبی

نام: امیر دانشکده: معماری و شهرسازی

رشته تحصیلی و گرایش: طراحی شهری

نام استاد راهنما: دکتر علی غفاری تاریخ فراغت از تحصیل:

عنوان پایان نامه: راهنمای طراحی شهری فرم محور

چکیده رساله:

مطالعات فرم شهری که به اعتباری می توان آنرا به مورفولوژی شهری یا مطالعات منظر شهری (urban landscape) تقلیل داد به بررسی و شناخت شهر و طراحی و مدیریت آن از طریق بررسی شکل و فرم و گونه های آن می پردازد. این نوع مطالعات شهری بیشتر یا تمام توجه آن به کالبد و فیزیک شهر است و به مسائل ادراکی و بصری و اجتماعی نمی پردازد. این نوع مطالعات فرم شهری را در سه موضوع مقیاس-زمان-گونه های مختلف مورد بررسی قرار می دهد. تمرکز بیشتر بر مباحث شکل شناسی و ریخت شناسی (مورفولوژیک) می باشد و ادبیات این موضوع را مورد بررسی قرار میدهیم. ریخت شناسی مطالعه فرم و شکل سکونتگاههاست و باعث میشود که طراحان شهری از الگوهای مکانی توسعه و فرایندهای تغییر و تحول آگاه شوند. کار ابتدایی و اصلی در این نوع مطالعات متمرکز بر تحلیل تکامل و تغییر در فضای شهری سنتی است. ریخت شناسی نشان میدهد که سکونتگاهها را می توان توسط عناصر کلیدی ای چون کاربری های زمین، ساختارهای ساخت و ساز، الگوی قطعات و الگوی خیابان مورد بررسی قرار داد و بر تفاوت دوام و طول عمر این عناصر تاکید میکند به طوری که الگوی خیابان پر دوامترین و کاربری کم دوامترین و متغییرترین آنها می باشد. در واقع هرچه مقیاس عنصر بزرگتر باشد دوام آن بیشتر است و تغییر و تحولات در آن زمان بیشتری میبرد.

اهداف این مطالعه شناسایی و جمع آوری ادبیات مورفولوژی شهری، مسائل مطرح در آن، تاریخچه و سیر تحول آن و صاحب نظران و فعالان در این نوع مطالعات شهری است. رساله در انتها به طرح پیشنهاداتی عام در زمینه فرم شهری شهرهای ایران می پردازد.

راهنمای طراحی شهری فرم محور

مقدمه..... ۱

۱- طرح موضوع

۱-۱ طرح موضوع..... ۴

۲-۱ سابقه موضوع..... ۴

۳-۱ چهاچوب نظری آن..... ۵

۴-۱ اهمیت موضوع..... ۶

۵-۱ سوالات مطروحه..... ۶

۶-۱ اهداف و فرضیه های تحقیق..... ۷

۷-۱ روش تحقیق..... ۷

۲- تعاریف و مفاهیم

۱-۲ تعریف شهر..... ۹

۲-۲ تعریف طراحی شهری..... ۱۳

۳-۲ تعریف فرم شهری

۱-۳-۲ معنی کلی فرم (کالبد)..... ۱۶

۲-۳-۲ معنی تخصصی فرم (کالبد)..... ۱۷

- ۱۸..... ۳-۳-۲ صورت (فرم) و شکل (گشتالت).....
- ۱۹..... ۴-۳-۲ شکل.....
- ۲۱..... ۵-۳-۲ شکل شناسی.....
- ۲۳..... ۶-۳-۲ تنوع بسیار تعاریف فرم شهر.....
- ۲۵..... ۴-۲ تعریف مورفولوژی شهری.....
- ۲۹..... ۵-۲ تعریف راهنمای طراحی شهری.....
- ۳۴..... ۶-۲ جمع‌بندی.....

۳- فرم شهری

- ۳۶..... ۱-۳ اهمیت فرم شهری.....
- ۲-۳ ابعاد مطالعه ی فرم شهر
- ۳۸..... ۱-۲-۳ تنوع رویکردها به مطالعه فرم شهر و اشتراکشان.....
- ۳۹..... ۲-۲-۳ فرایندهای تاریخی و شکل شهر.....
- ۴۰..... ۳-۲-۳ فرایندهای تغییر شکل شهر.....
- ۴۲..... ۴-۲-۳ شاخه های متفاوت رویکرد تاریخی به فرم شهر.....
- ۴۴..... ۴-۳ انواع شکل شهر.....
- ۵-۳ ساختار شهری و الگوی شهری
- ۴۹..... ۱-۵-۳ ساختار فضایی شهر.....
- ۵۰..... ۲-۵-۳ ساختار شهری از نظر اِپلیارد.....
- ۵۱..... ۳-۵-۳ ساختار شهری از نظر الکساندر (ساختار درختی و شبکه ای).....

۳-۵-۴ الگوی شهری (لینچ، الکساندر، کوستوف) ۵۳

۳-۶ جمعبندی ۶۰

۴- مورفولوژی شهری

۴-۱ اریشه های مورفولوژی شهری و مورفوژنتیک شهری ۶۳

۴-۲ واژگان اصلی مورفولوژی شهری

(چرخه ساخت، کمربند حاشیه ای، واحد منظر شهری، مناطق مورفولوژیک) ۶۵

۴-۳ چهار عنصر مورفولوژی کانزن

(عنصر کاربری اراضی، ساختارهای ابنیه، الگوی قطعات، الگوی خیابان) ۶۹

۴-۴ موضوعات اصلی مورفولوژی شهری ۸۰

۴-۵ مورفولوژی شهری و فلسفه (فوکو، لوفور) ۸۳

۴-۶ جایگاه مورفولوژی در میان جغرافیا و معماری ۸۷

۴-۷ مورفولوژی شهرهای تاریخی (یونانی، رومی، اسلامی) ۸۹

۴-۸ نقاط قوت و ضعف مورفولوژی شهری ۹۷

۴-۹ جمعبندی ۱۰۱

۵- مکاتب و فعالیت‌های مورفولوژی شهری

۵-۱ مبدعین اصلی رشته ۱۰۴

۵-۲ سه مکتب مورفولوژی شهری ۱۰۵

۵-۲-۱ مکتب کانزنی ۱۱۱

۱۱۲ ..... ۱-۲-۵-۱ پیشینیان کانزن (اشلوتر، گیزلر)

۱۱۳ ..... ۲-۱-۲-۵ مطالعات کانزن

۱۱۸ ..... ۳-۱-۲-۵ سه جریان کانزنی حال حاضر

۱۲۴ ..... ۴-۱-۲-۵ سه جریان پژوهشی متأثر از کانزن

۲-۲-۵ مکتب ایتالیایی

۱۲۶ ..... ۱-۲-۲-۵ تم مشترک در مکتب ایتالیایی

۲-۲-۵-۲ نظرات جیاواننی، جوزپه پاگانو، ارنستو راجرز، موراتری، منستیرولی، پلسلو، گراسی، آنمونیمو، کنلا،

۱۲۷ ..... روسی و پیروان عملکردگرایی در ایتالیا

۳-۲-۵ مکتب فرانسوی

۱۴۷ ..... ۱-۳-۲-۵ دو منبع مورفولوژی شهری در فرانسه

۲-۳-۲-۵ ۲-۳-۲-۵ تلاشهای اولیه، مکاتب پاریسی، اطلس فرمهای شهری پاریس، مدارس معماری در شهرهای دیگر

۱۴۹ ..... فرانسه

۱۵۱ ..... ۳-۳-۲-۵ تحولات دهه ی ۱۹۶۰ (اهمیت خانه سازی و مدارس مستقل معماری)

۱۵۲ ..... ۴-۳-۲-۵ مکاتب پاریسی معماری ...

۱۵۳ ..... ۵-۳-۲-۵ همکاری تمام محققان (با گرومبک و فورتایر) و اطلس فرمهای شهری پاریس

۱۵۴ ..... ۶-۳-۲-۵ مدارس معماری در شهرهای دیگر فرانسه (مارسی، لیل، نانت و...)

۱۵۵ ..... ۷-۳-۲-۵ نشر کتاب

۱۵۵ ..... ۸-۳-۲-۵ گرایش به بخش تاریخی شهر ها، حومه ها، نواحی و بزرگراه ها

۱۵۶ ..... ۹-۳-۲-۵ توجه به شهرهای کشورهای دیگر (انگلستان، قاهره، دمشق، آفریقای شمالی و...)

۱۵۷ ..... ۱۰-۳-۲-۵ پیشرو کار بر روی بافت شهری مدرن و سایر فعالیتهای این زمینه

- ۱۵۸.....۱-۳-۲-۵ افرم شهری در دهه ی ۱۹۷۰ و شدت گرفتن فضای آکادمیک.....
- ۱۵۹.....۱۲-۳-۲-۵ مطالعات ریخت شناسی در سایر رشته ها.....
- ۱۶۱.....۱۳-۳-۲-۵ پراکندگی مطالعات و گروههای مطالعه ی فرم شهری در فرانسه.....
- ۱۶۳.....۳-۵ مشترکات سه مکتب.....
- ۱۶۵.....۴-۵ سمینار بین المللی فرم شهری (ISUF).....
- ۱۷۰.....۵-۵ تعریف و نحوه ی تمایز فعالیت‌های مختلف رشته.....
- ۱۷۲.....۱-۵-۵ رویکردهای هنجاری، شناختی (اثباتی)، درونگرا و برونگرا در مورفولوژی شهری.....
- ۱۷۹.....۶-۵ جمع‌بندی.....

۶- تکنیکها و کاربردهای مورفولوژی شهری

۱-۶ سه تکنیک

- ۱۸۱.....۱-۱-۶ روش تحلیل نقشه .....
 ۱۸۹.....۲-۱-۶ روش گونه شناسی .....
 ۱۹۱.....۳-۱-۶ مطالعه شخصیت شهر .....

۲-۶ سه کاربرد آن برای تهیه ی راهنمای طراحی شهری

- ۱۹۸.....۱-۲-۶ کنترل طراحی.....
 ۲۱۳.....۲-۲-۶ راهنمای تیپولوژی محور.....
 ۲۱۸.....۳-۲-۶ کدهای فرم محور.....

۳-۶ نمونه کاربردهای مورفولوژی شهری در تهیه راهنما

- ۲۲۷.....۱-۳-۶ تیپومورفولوژی و راهنما.....

- ۲۲۸.....لیستی از چند مورد. ۲-۳-۶
- ۲۲۹.....کائزن و تجربه ی آلن ویک. ۳-۳-۶
- ۲۳۱.....راهنمای تیمومورفولوژیک شهر هیربورن. ۴-۳-۶
- ۲۳۶.....نمونه های کدهای فرم محور. ۵-۳-۶
- ۲۴۰.....جمع بندی. ۴-۶

۷- نتیجه گیری و جمع بندی و پیشنهاد

- ۲۴۳.....۱-۷ سه سوال مطرح در مطالعه فرم شهری در ایران. ۲-۳-۶
- ۲۴۷.....۲-۷ سه رویکرد برای مطالعه فرم شهری در ایران. ۳-۳-۶
- ۲۴۸.....۳-۷ رؤس مطالعات فرم شهری در ایران. ۴-۳-۶
- ۲۴۹.....۴-۷ پیشنهاداتی خاص مطالعه ی فرم شهرهای ایران. ۵-۳-۶

منابع و مواخذ

- ۲۵۲.....منابع فارسی. ۲-۳-۶
- ۲۵۴.....منابع خارجی. ۳-۳-۶

ضمائم

- ۲۵۷.....واژه نامه فرم شهری. ۴-۳-۶
- ۳۱۱.....ریخت شناسی شهری یک حوزه ی چند رشته ای نوظهور. ۵-۳-۶

نگاشت ریخت شناسی شهری: یک طرح طبقه بندی برای تفسیر فعالیتهای مطالعه فرم شهر..... ۳۲۳

یک مبنای فلسفی برای ریخت شناسی شهری..... ۳۲۴

لیستی از منابع و گستره ی مطالعات فرم شهری..... ۳۴۲

مقدمه

مطالعات فرم شهری که به اعتباری می توان آنرا به مورفولوژی شهری^۱ یا مطالعات منظر شهری^۲ تقلیل داد به بررسی و شناخت شهر و طراحی و مدیریت آن از طریق بررسی شکل و فرم و گونه های آن می پردازد. این نوع مطالعات شهری بیشتر یا تمام توجه آن به کالبد و فیزیک شهر است و به مسائل ادراکی و بصری و اجتماعی نمی پردازد.

از سوی دیگر مسئله ی پیش رو در طراحی شهرهای موجود ایران را می توان با یک تشبیه و مثال بهتر فهمید: اگر شهر را متن و نوشته ای بدانیم که در طول زمان توسط افراد مختلف و زیادی نوشته می شود، هم اکنون یا با نوشته ای که نیاز به ترمیم و اصلاح و حفاظت و بسط دارد مواجه هستیم و یا در کار نوشتن متنی تازه بر صفحه ای سفید هستیم.

بعنوان مثال در ادامه فرایند تشبیه شهر به متن، اگر با متنی چون دیوان حافظ هم اگر روبه رو باشیم، اولین کار پیش از سعی در بازتولید و تشویق به ایجاد متن بدین سبک، شناخت متن مورد نظر (واژگان، تعبیر خاص، قواعد زبانی عام و خاص آن) است. که پس از آن نیز در صورت منطقی و مناسب حال بودن این نوع نوشتن ادامه داده شود.

در زمان خلق یک متن تازه نیز، نویسنده ملزم به تقلید از یک سبک و متن خاص نیست و تاثیرپذیری او در یک فرایند خلاقیت نسبتا پیچیده از هر متنی که پاسخگو به مسایل شکلی و محتوایی مورد نظرش باشد، ممکن است صورت بگیرد. خصوصا درباره ی شهر که نویسندگان آن زیاد هستند و توافق بر سر یک سبک (با قواعد و واژگان خاص) مشکل تر به نظر می رسد.

^۱ urban morphology

^۲ urban landscape

پس کاری که در رابطه با ادامه ی یک سبک و شیوه ی یک متن مشخص منطقی به نظر می رسد، شناسایی و تجزیه و تحلیل (واژگان و قواعد) آن است که فرایند باز تولید آن در متنی امروزی فراهم تر شود.

شهر ایرانی، بافت شهری ایرانی، معماری ایرانی، همتراز با شعر و ادبیات ایرانی دارای روح و جوهره ای هستند که با عنوان "هویت ایرانی" می توان از آن یاد کرد.

واژگان شهر تاریخی ایران بدون شک دارای واژگان و هویتی خاص (در عین اشتراک با فرهنگهای مرتبط) بوده است، که در مطالعات محققان ایرانی دیده می شوند. در عین حال این واژگان با قواعد دستوری پنهان و روشنی با هم ترکیب یافته اند، که برخی خاص این بافت ها و برخی جهان شمول تر می باشند.

دو مسئله ی پیش روی شهر-هویت ایرانی (متن ایرانی) را می توان (۱) داشتن هویت ضعیف، ناقص و مغشوش و (۲) هویت عاریتی داشتن (تقلید محض) دانست. البته از منظری فرا تاریخی به این شهر-هویت نگاه کردن، تمام این مراحل را ناگزیر و گذرا نشان می دهد که مسیرهایی برای آینده و توسعه های جدید تر و منسجم تر است، کما اینکه ایرانی، شهر ایرانی، معماری ایرانی و شعر ایرانی نیز در تحول، تکامل و حتی دیگرگون شدنهای گوناگون بوده است (حتی در طی ۱۰۰ سال اخیر، چه برسد به دوره ی دو هزار و سه هزار ساله). با توجه به دو مسئله پیش رو دو رویکرد عام برای هر هویت-متنی، ابتدا عدم رویگردانی از تاریخ و توجه و شناسایی آن و دوم در زمان حال زیستن (با تمام شرایط آن شامل آگاهی از موقعیت و شرایط زمان خویش داشتن و طبق آن عمل کردن) است. در این جستجو سعی شده است، با شناخت بهتر مورفولوژی شهری و مکاتب و تکنیکهای آن به پیشنهادات عمومی مناسبی برای مطالعه ی فرم شهرهای ایران برسیم. امید است که اطلاعات و نتایج مفیدی برای ادامه ی این مسیر فراهم شده باشد.

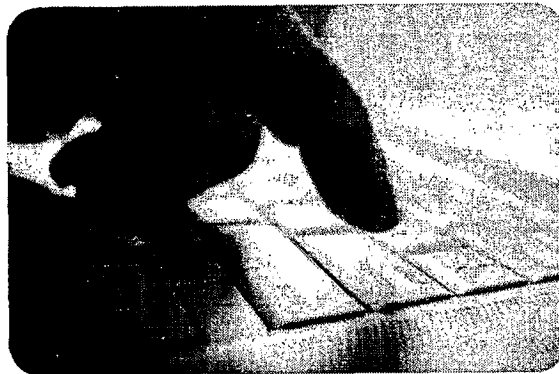
گوهر مخزن اسرار همان است که بود

حقیقه ی مهر بدان مهر و نشانست که بود

فصل ۱

طرح موضوع

- مقدمه
- طرح موضوع
- سابقه موضوع
- چهاچوب نظری آن
- اهمیت موضوع
- سوالات مطروحه
- اهداف و فرضیه های تحقیق
- روش تحقیق

۱-۱ طرح موضوع

ریخت شناسی مطالعه فرم و شکل سکونتگاههاست و باعث میشود که طراحان شهری از الگوهای مکانی توسعه و فرایندهای تغییر و تحول آگاه شوند. کار ابتدایی و اصلی در این نوع مطالعات متمرکز بر تحلیل تکامل و تغییر در فضای شهری سنتی است. ریختشناسی نشان میدهد که سکونتگاهها را می توان توسط عناصر کلیدی ای چون کاربری های زمین، ساختارهای ساخت و ساز، الگوی قطعات و الگوی خیابان مورد بررسی قرار داد و بر تفاوت دوام و طول عمر این عناصر تاکید میکند به طوری که الگوی خیابان پر دوامترین و کاربری کم دوامترین و متغییرترین آنها می باشد. در واقع هرچه مقیاس عنصر بزرگتر باشد دوام آن بیشتر است و تغییر و تحولات در آن زمان بیشتری میبرد.

۱-۲ سابقه موضوع

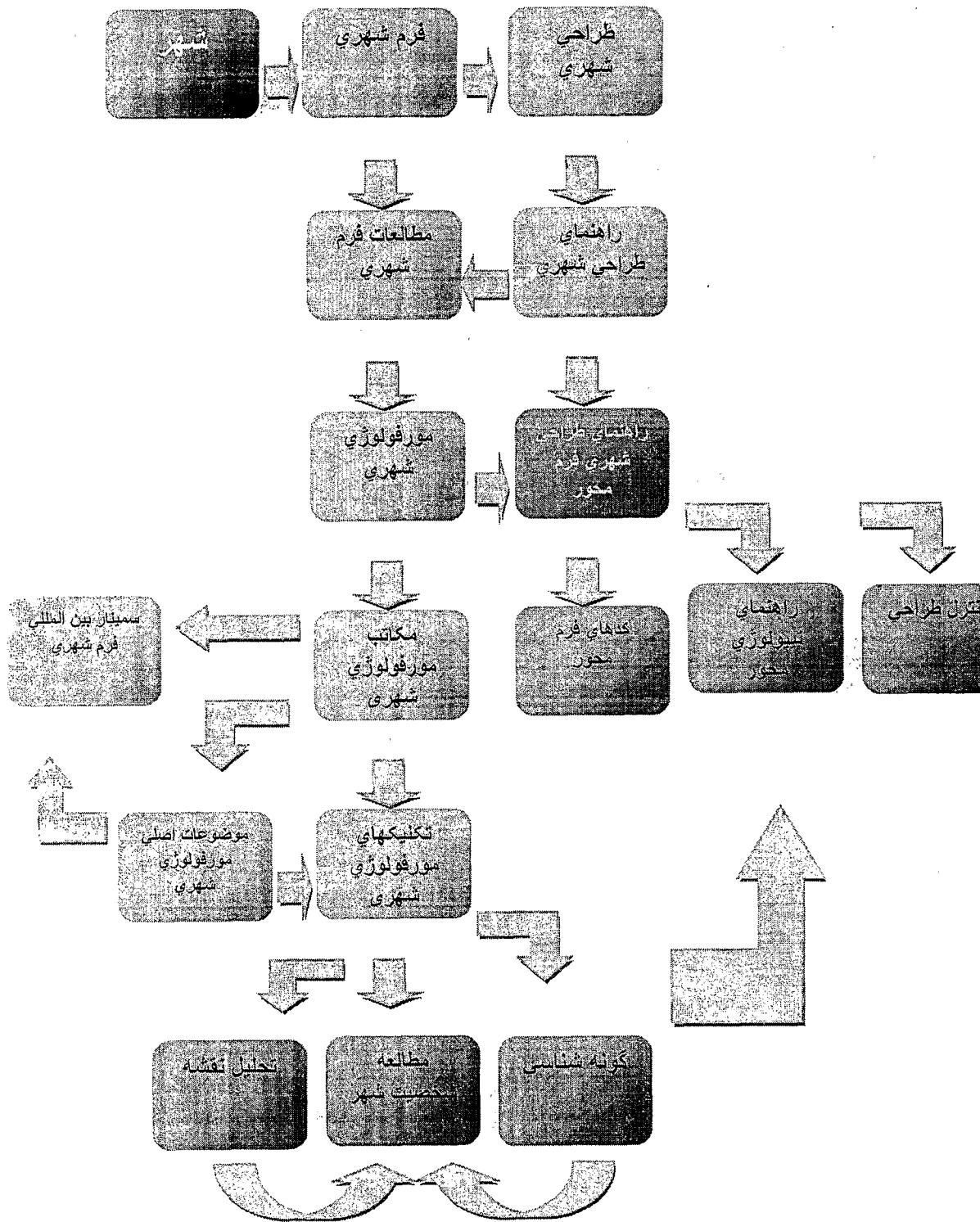
بر خلاف دامنه دار بودن و گستردگی این نوع مطالعات در اروپا و امریکا چه به لحاظ شناسایی مکاتب فرم شهری و چه به لحاظ تحلیلهای مورفولوژیک بر روی شهرها، بنده با مطالعات گسترده ای در این زمینه به زبان فارسی برخورد نکردم جز اطلاعاتی در سه کتاب "دیدگاههای نو در جغرافیای شهری"، "هویت کالبدی شهر" و "طراحی فضای شهری" و یک پایان نامه ی دکتری شهرسازی دانشگاه تهران (انتظام شکل، کارکرد، زمینه ی تحقق معنا) که فصلی درباره ی تیپولوژی در خود گنجانده است و دو مقاله با عنوانهای "تحلیل شخصیت شهر" و "ارتباط محرومیت اجتماعی و مورفولوژی شهری".

در فصل ۵ مکاتب و پیشینه موضوع در سه مکتب مورفولوژی شهری و در بخش ضمیمه لیستی از گستره ی مطالعات فرم شهری به تفکیک موضوع آمده است.

۳-۱ چهارچوب نظری تحقیق

۱-۴ اهمیت موضوع

یکی از چالش‌هایی که شهروندان شهرهای معاصر با آن به صورت جدی روبرو هستند، تغییر فرم و دگرگونی دائمی و سریعی است که مناطق شهری را با مسائلی جدید و مشکلاتی خاص، مواجه کرده است. رشد و گسترش بی‌رویه شهرها، توانایی‌ها و مهارت‌های طراحان را برای کنترل و هدایت ساخت و سازهای جدید، با بحران‌هایی جدی روبرو کرده است؛ از طرف دیگر افزایش سرعت و نرخ دگرگونی‌های شکلی نقشه‌های شناختی و به تبع آن تصاویر ذهنی، شهروندان را با آن چنان آشفتنگی‌ای روبرو کرده است که به حق می‌توان از آن به بحران هویت تعبیر کرد.

بدین ترتیب اگر بپذیریم که ایجاد تصور ذهنی از محیط شهری ایجاد حس جهت‌یابی، بالا بردن راندمان و کارایی شهر، ایجاد حس ایمنی، امنیت و شادی و به طور خلاصه کلیه کارکردهای بصری-ادراکی، یکی از دو کاربرد اصلی مقوله‌ای است که اصطلاحاً فرم شهر نامیده می‌شود بدین ترتیب اهمیت فرم شهر، به عنوان ظرفی که امکان می‌دهد تا فعالیت‌های شهری در آن وقوع بیابند، بیش از پیش آشکار می‌گردد.

۱-۵ سوالات مطروحه

شناسایی و جمع‌آوری ادبیات مورفولوژی شهری شامل مسائل مطرح در آن، تاریخچه و سیر تحول آن و صاحب‌نظران و فعالان در این نوع مطالعات شهری، مسایل پیش‌روی این تحقیق است. این پژوهش با بررسی نمونه‌های این نوع مطالعات که برای شهر مختلف انجام شده است به پیشنهاداتی عام برای شهرهای ایران می‌رسد.

۱-۶ اهداف و فرضیه های تحقیق

تهیه گزارش نسبتا جامعی از ادبیات مورفولوژی شهری، کاربردی کردن مطالعه با بررسی راهنماهای طراحی شهری فرم محور و پیشنهاداتی برای شهرهای ایران اهداف این تحقیق بوده اند.

فرضیه های عمده ی این پژوهش، تمایز میان فرم و عملکرد یا فرم و محتوا(معنی) یا فرم، عملکرد و معنی است که وزنی مهم برای مطالعات فرمال در شناخت پدیده ها قائل است و مفاهیم عمده آن شامل مورفولوژی شهری، گونه شناسی شهری، مطالعات ساختار شهر و مکاتب مورفولوژی شهری می باشند.

۱-۷ روش تحقیق

در این تحقیق از روش مطالعه ی کتابخانه ای استفاده شده است، بدین صورت که ابتدا به شناسایی و جمع آوری منابع مرتبط پرداخته شده است. پس از آن یک فرایند رفت و برگشتی از شناسایی منابع و شناخت بهتر انجام شده است. پس از انتخاب منابع شروع به تهیه فیش های تحقیقی از منابع براساس یک فهرست و ساختار پیش فرض شده است. در انتها به تصمیم گیری درباره عناوین و زیر عنوانها پرداخته شده و مطالب بر اساس آنها مرتب شده اند و تقدم و تاخر آنها رعایت شده است.

فصل ۲

تعاریف و مفاهیم

- تعریف شهر
- تعریف طراحی شهری
- تعریف فرم شهری
- تعریف مورفولوژی شهری
- تعریف راهنمای طراحی شهری
- جمع بندی

